

Anders

Receipts of

9/47. 925/
p- 79

1912

8127

Printed in Turkey

19 AUG 2006

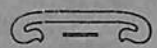
Հիւն Արէլ Ապրեհեանի
2011-08

ԻՄՐԱՅԷԼ ՕՐԻ

(Մահւան 200 ամեակի առիթով)

Կազմեց

ԹՈՄԱՍ

Արտատպութիւն
"ՄԵՐ ԿԵԱՆՔԸ"
Երազրեց

9(47925)
Թ-79

814

Տպարան
Ա. Ապրեհեան և Ի. Օկուր
Առաքում
1912

անխառն հայրենիք չկայ, այլ գոյութիւն ունի զանազան ազգութիւններէից, կրօններէից ու լեզուներէից կազմւած մի խառնուրդ, որ հրամայողաբար թելադրում է մեզ ընդունել մի հայրենիք, ուր թագաւորէր մի համերաշխ կեանք, առանց կրօնի, լեզւի ու ազգութեան խտրութեան, բոլորովին նրման Զւիցերիականին:

Անկախածէ, որ այժմ թէ մեր և թէ մեր զբացի ազգերի ինտելիգենտների մէջ որոշ մաս արդէն ազգերի անխտրութեան, համերաշխ կեանքի ու հայրենիքի գաղափար է դաւանում, մի հայրենիք, որ իւր բաղդաւորութեան իդէալը բոլոր ազգերի ազադայ համերաշխ եղբայրակցութեան մէջ է փընտռում:

Կրօնների, ազգութեան, հայրենիքի այս նորագոյն համամարդկային տեսակէտը միանգամայն տալիսովրայ է անում մեր ամբողջ անցեալ պատմութեան գնահատման եղանակը, և ի միջի այլոց, Իսրայէլ Օրիի պատմութիւնն ու գործունէութիւնն էլ նոր հայացքի անկիւնաչափով է դնում մեր տեսութեան առաջ:

Մի երկու տասնեակ տարի առաջ Իսրայէլ Օրիի կամ նման գործունէութիւնը մեր մէջ ընդունակ էր հայրե-

նասիրական բուն կայծեր ու հրդեհներ տաջացնել, այժմ երկամզ ու ձիգ փորձերից յետոյ, այլ և պատմա—տոցիալական ճշմարտութիւնների նորնի գոյն հայեցողութեան թելադրանքներու հիման վրայ, մեր մէջ ծնեցնում է միայն կառկածոտ, թերահաւատ և նոյն իսկ դառն հեղհական վերաբերմունք:

✓ Վաղուց, շատ վաղուց հայերի մէջ ✓ բուն էր գրել, փոխանակ սեպհական ներքին ոյժի, օտարի օգնութեամբ հայրենիքի ազատութիւնը ու անկախութիւնը պահպանելու անպատւաբեր, սխալ ու վտանգաւոր գաղափարը, բայց նորագոյն ժամանակները նոյնը նորից սկսում է Իսրայէլ Օրին, որի գործունէութիւնը համեմատած հայերի վերջին գարնի քաղաքական ընդհանուր կատարեալ մեռելութեան հետ, անկախ իւր անգործնականութիւնից, հայի քաղաքական մտքի արթնացման սկիզբն կարելի է համարել և այժմ միայն այդ մտքով էլ կարելի է ընդունել նրան և գնահատել:

Հայը շատ զանազան ու բազմապիսի պատճառներով կորցրել էր իւր քաղաքական ազատութիւնն ու անկախութիւնը և ոչ մի Իսրայէլ Օրի այլ ևս չէր կարող, այն էլ օտարի օգնութիւնով, նոր նորից ձեռք բերել այդ ան-

կախութիւնը:

Ամենայաջող դէպքում Իսրայէլ Օրինները պիտի նպաստէին փոխարինելումի պետութեան տիրապետութիւնը միւսով, որի գերազանցութիւնը նախընթացի վերաբերմամբ, սակայն ոչնչով դեռ ապացուցւած չէր կարելի համարել:

Եւ այնուամենայնիւ, Իսրայէլ Օրինիւր անձնաւորութեամբ ու գործունէութեամբ մեր նորագոյն աղքատիկ պատմութեան մէջ մի եզակի անդ է բռնում և հրաւիրում է իւր վրայ հայ պատմաբանների և բանասէրների ամենամեծ ուշադրութիւնը:

Չնայելով այն բազմաթիւ նիւթերին ու վաւերագրերին, որ այնքան խնամքով հաւաքել ու կազմել է հանգուցեալ Կարապետ Եզեանը, ուսաց ու բաւարական արխիւներից, այնուամենայնիւ Իսրայէլ Օրինի կեանքի ու գործունէութեան մէջ մնում են դեռ ևս բաւականաչափ չլուսարանւած, մութը կէտեր:

Մեր այս յօդւածն էլ Իսրայէլ Օրինի մասին կազմելիս օգտւել ենք, իհարկէ նոյն Կարապետ Եզեանի „Сношенія Петра Великаго съ армянскимъ народомъ“ մեծահատոր գրքից, նոյն-

պէս և Լէօի «Հայկական տպագրութիւնից»:

Ներկայ յօդւածիս առիթ տւեց այն, որ Աստրախանում ցանկութիւն է յայտնւել այս տարի տօնելու Օրինի մահւան 200 ամեայ յօբելեանը, ուր թաղւան է հա: Յանկալի էր այդ տօնակատարութիւնը դարձնել համազգային:

— — — — —

1678 թւին, իջմիածնում, զաղոնի մի ժողով է կազմւում, ուր մասնակցում էին 6 հոգևորական և 6 էլ աշխարհական անձնաւորութիւններ. Հայոց աշխարհի իշխանները — միլիթները: Նրանք իրենց միջից ընտրում են երեք աշխարհական, երեք էլ հոգևորական, որ Յակոբ կաթողիկոսի առաջնորդութեամբ գնան Ներսիս, գիմեն Պապին և Ներսիսական թագաւորներին ու խնդրեն նրանցից օգնութիւն: հայ ազգն ու աշխարհը պարսից լծեց ազատելու, ազատ ու անկախ Հայաստան կազմելու:

Ընտրւած աշխարհականների թւում էր և Մելիք Իսրայէլը՝ Օրբի հայրը, պատմական Պոօշենց տոհմից, բայց նա արդէն ծեր էր և վախենալով պարսից հալածանքից, հրաժարւում է գնալ և

իւր փոխանակ ուղարկում է իւր որդի Իսրայէլ Օրբին:

Պատգամաւորութիւնը հասնում է Կ. Պօլիս: Այնտեղ Յակոբ կաթողիկոսը հիւանդանում է ու մեռնում և պատգամաւորութիւնը մնալով անառաջնորդ, վերադառնում է Հայաստան, բացի Օրբից:

Օրբն Կ. Պօլսից հայ վաճառականների հետ անցնում է Վենետիկ: Վենետիկում երեք տմիս մնալուց յետոյ, անցնում է Ֆրանսիա, ուր մնում է ամբողջ 12 տարի, կառարելապէս ուսումնասիրում է այդ պետութեան կենսանքն ու լեզուն, յետոյ մտնում է զինւորական ծառայութեան մէջ, հասնում է պարուշիկի և կապիտանի տատիճաններին և մասնակցում է պատերազմի: Պատերազմում գերի ընկնելով անգլիացիների ձեռքը, ազատւում է, բայց այլ ևս Ֆրանսիա չի վերադառնում, այլ անցնում է Գերմանիա և մտնում է Մեծ իշխան Պֆալցի կուրֆիւրստ Յովհան-Վիլհելմի մօտ ծառայութեան: Այստեղ նրա ծառայութիւնը տևում է չորս տարի, և իբրև քաղաքական կօմիսար, նա առիթ է ունենում ուսումնասիրել և գերմանական կեանքն ու լեզուն: Իբրև պետական պաշտօնեայ, այստեղ Օրբն օգտւում է իր

մօտ ծանօթութիւնից Կուրֆիւրստի
հետ և մի յարմար ժամանակ դնում է
նրա առաջ Հայաստանի ազնաութեան
գործը:

Պֆալցի կուրֆիւրստ Յովհանն-Վիլհելմը սպասածից աւելի մեծ համակրանքով է վերաբերուած Հայաստանի ազատութեան հարցին և բուն ցանկութիւն է արտայայտում ամեն կերպ օգնել, մասնակցել այդ սուրբ գործին. խօստանում է նոյն իսկ հարկաւոր քանակութեամբ զինւորական ուժեր ուղարկել Հայաստան, եթէ միայն Լեհական և Ռուսական պետութիւնները դէմ չեն լինի իրենց երկրի միջով զինւորներ ուղարկելուն:

Ինչպէս երևում է, Իսրայէլ Օրին
եկեղեցիները միացման խոստումով
չափազանց շահագրգռել էր կաթոլիկ
հոգևորականութեանը Հայաստանի ա-
զատութեան հարցով, ուստի այդ հո-
գևորականութիւնը, յատուկ եզրիտա-
կան կարգին պատկանողները, որոն-
ցից մինը խոստովանահայր էր Կուր-
ֆիւրստի, միւսը Գերմանական կայսր
Լէօպոլդի մօտ, մեծ թափով օգնում
էին նրան իւր սկսած գործում:

Անշուշտ եւրոպայի եղբիւրները կապ
ունէին Հայաստանումն արդէն բուն

գրած եզրխաների հետ, որոնք այդ մի-
ջոցներում այնքան առաջ էին դնացել
իրենց գործունեութեան մէջ, որ շատ
անգամ լուրջ երկիւղ էին ազդում կամ
իրենց ազդեցութեանն էին ենթադրւում
հայ կաթողիկոսներին:

Իսրայէլ Օրիի կեանքի և գործունէ-
ւածեան մէջ մեր յիշած մութ կէ-
տերից ամենագլխաւորը հենց եզրիտ-
ների եզրիտական դերը պիտի համա-
րեն:

Եթէ Կուրֆիւրստի անկեղծ մարդասիրութեան մասին դժւար է կասկած յայտնել, ապա եզլիաների «մարդասիրութեան» մասին նոյնպէս դժւար է երկու կարծիքի լինել:

Այդ սեահոգիները դեռ ոչինչ չարած-
չայատանի փրկութեան համար, շտա-
պել էին Մեֆիստֆելի նման, հայի
հոգին գրաւ պահանջել: Դեռ ոչինչ չա-
րած, արդէն հայրենասէր Իսրայէլ Օրի-
ին իրենց կեղատու ցանցերի մէջ էին
բցել:

Բեյլէ:
Ինչպէս ասացինք, կուրֆիւրստը
հաստատապէս վճռում է Հայաստանի
սպառութեան գործը գլուխ բերել և
այս մտքով նա նամակներ է գրում
էջմիածնի, Գանձասարի կաթողիկոս-
ներին, Հայոց աշխարհի իշխան մեղիք-
ներին, և վրաստանի կառավարիչ Գե-

օրգիլին և յանձնելով Իսրայել Օրին նամակներ, ճանապարհ է դնում Հայաստան: Այս նամակները գրում են Գերմանիայի Դիւսելդորֆ քաղաքում 1698 թ. մայիսի 3-ին և մեղիքներ ձեռքն են հասնում հետեւալ 1699 թ. ապրիլի 13-ին.

Իւր նամակներում Կուրֆիւրստը յուսադրում էր հայերին Պարսից լծից ազատելու մասին, մեծ գովասանքով էր խօսում Օրի վերաբերմամբ և խորհուրդ էր տալիս նրան կատարեալ հաւատ ընծայել: Իսրայել Օրին էջմիածին հասաւ 1699 թ. ապրիլի 4-ին, ուր Նզիրադար Կաթողիկոսի մահից յետոյ, խառնակութիւններ էին տիրում և հայրապետական աթոռը թափուր էր, ուստի Օրին այստեղ իւր գաղտնիքը չբացանելով, անցաւ Գանձասար, ուր նստում էր տեղական Սիմէօն Կաթողիկոսը:

Օրի առաջարկութիւնները լսելու համար Գանձասարում խորհուրդ կազմեց, ուր մասնակցում էին ինքը Սիմէօն Կաթողիկոսը և հինգ արքեպիսկոպոսներ: Այդ խորհրդում Օրին յայտնեց, որ ինքը եկել է Ներսիսական մի հզօր թագաւորի կողմից իբրեւ պատգամաւոր:

Առաջժամ չյայտնելով իւր դալու իս-

կական նպատակը և չյանձնելով բերած նամակները, Օրին ցանկանում էր նախապէս դիտել այդ հոգեւորականների վերաբերմունքը ու բռնելիք դիրքը: Նա յայտնեց նրանց, որ նրան ուղարկող թագաւորը, կրօնական զգացմունքներից դրդւած, ցանկանում է ճնշած քրիստոնեաներին օգնութեան հասնել և ի նպաստ եկեղեցիների, վանքերի, հիւանդանոցների և նման հիմնարկութիւնների դրամական զոհաբերութիւններ անել, որքան որ հարկաւոր կլինի և այդ գումարների կանոնաւոր բաշխման վերահասու լինելու համար ցանկանում է ուղարկել իւր մարդիկ՝ հոգեւորականներ, կոմիտարներ, ինժինեներ:

Յետոյ Օրին անցնում է կրօնական հարցին խորհուրդ է տալիս միութիւն հաստատել Կաթողիկ եկեղեցու հետ:

Կաթողիկոսը նրան պատասխանեց, որ նա մեծ շնորհակալութեամբ կընդունի վեհանձն ու մարդասէր թագաւորի դրամական զոհաբերութիւնները և նրանց կգործադրի ինչպէս որ հարկաւոր է, բայց այդ դրամը իրեն պիտի ուղարկւի գաղտնապէս և որ բաշխման վերահսկողութեան համար մարդիկ ուղարկելը նա զտնում է բոլորովին աւելորդ, նոյն իսկ վտանգաւոր,

որովհետև այդ, զանազան կասկածները տեղիք կարող է տալ և նորանոր ճշնշումների առիթ գառնալ:

Իսկ կաթոլիկ եկեղեցու հետ միութիւն հաստատելու և Պապի գլխաւորութիւնը ընդունելու հարցը, կրքերը բարձրացրեց և խիստ առարկութիւնների առիթ գառնալով, բոլորովին մերժւեց:

Գանձաստրում անյաջողութեան հանգիւելով, Իսրայէլ Օրին տեղական մեկիքների խորհրդով Անգեղակոթ գիւղաքաղաքն անցաւ, որ Մելիք Սաֆրազի կալածքն էր: Այստեղ մեկիքների ժողովում կարգացւեց Կուրֆիւրստի նամակը՝ Օրիի բացատրութիւններով ու լրացումներով: Այս ժողովում վճուեց Կուրֆիւրստին պատասխան գրել:

Պատասխանի մէջ մեկիքները նկարագրում էին իրենց ուրախութիւնը ու երախտագիտութիւնը Կուրֆիւրստի նամակի առիթով, գովաբանում էին Պոօշենց տոհմի անձնագոհութիւնները և վերջն էլ աւելացնում:

„Աստծու ողորմութեամբ, մենք ոչ մի բանի պակասութիւն չունենք. մենք փող էլ ունենք, ստացւածք էլ, գէնք բանացնելու ընդունակ մարդիկ էլ և ամեն ինչ, որ հարկաւոր է մեր գործի համար. մեզ պակասում է միմիայն կառավարիչը. մենք

սաստիկ ցանկանում ենք և աղօթում ենք Աստծուն, որ այդ վիճակը Ձեզ ընկնէր: Եթէ Ձեր պայծառափայլութիւնը մեզ օգնութիւն ուղարկէր իւր Կարլոս եղբօր հետ, մենք նրան կընդունէնք գրկաբաց և կհնազանդէինք նրան: Ձեր դալու ժամանակ ամեն բան պատրաստ կըլինէր և մենք չէինք խնայի ոչ մեր ստացւածքը, ոչ մեր արիւնը, ոչ էլ մեր կեանքը Ձեր պայծառափայլութեանը ծառայելու համար“:

Բացի այս նամակից, մեկիքները նամակներ ուեցին նրան Պապի և Պետրոս Մեծի անունով և նրան օգնական նշանակեցին իրենց կողմից Խարբերդցի Մինաս վարդապետ Տիգրանեանցին, որ այն ժամանակ Ղարաբաղի Սուրբ Յակոբ վանքի վանահայր էր:

Իսրայէլ Օրին Ղարաբաղում մնաց ընդամենը 12—15 օր. մի օր գէշերեց իրենց տանը իւր մօր և քրօջ մօտ, 2 օր էլ իւր եղբայր Վարդանի տանը, բայց նրանց չյայտնեց իւր ով լինելը՝ խիստ գաղտնադահութեան համար, իսկ մնացած բոլոր ժամանակը մեկիքների հետ էր:

Պէտք է նկատել, որ Եւրոպա գրած նամակներում, մեկիքները խօստանում են միանալ կաթոլիկութեան հետ, իրենց

հայրենիքի ազատութիւնը ձեռք բերելուց յետոյ, իսկ Պետրոս Մեծի նամակում կրօնի կամ կրօնափոխութեան մասին ոչինչ չեն գրում և այդ բացատրում է նրանով, որ Ներսիսայից այդպիսի պահանջ էր դրւած, իսկ Պետրոս Մեծի կողմից այդպիսի պահանջ չէր ենթադրւում, ուրեմն և հարկաւորութիւն էլ չէր զգացւում կրօնի մասին խօսելու: Պետրոս Մեծի նամակում հայ մեկիքները խնդրում են, որ նա նրանց օգնի Պարսից ծանր լծից ազատելու, խօսատանում են, որ թէ իրենք մեկիքները և թէ ամբողջ հայ ժողովուրդը մեծ հաւատարմութեամբ կձառային նրան:

Իսրայէլ Օրին մեկիքների տւած նամակները հասցնում է Կուրֆիւրստին և Պապին: Կուրֆիւրստը իւր մտադրութեան մէջ հաստատ էր, բայց որովհետեւ առանց գերմանական կայսրի գիտութեան և օգնութեան նա կը դժւարանար սկսել մի այնպիսի պատասխանատու և ծանր գործ, ինչպիսին էր հեռւոր արշաւանքը զէպի Արեւելեան Հայաստան, ուստի նա մի նամակ է ուղարկում Կայսրին, Օրին միջոցով, որ նա էլ իր կողմից մասնակցի հայոց ազատութեան գործին: Օրին, ինչպէս առաջ էլ ասել ենք, թէ

Պապի և թէ Կայսրի մօտ մեծ եռանդով օգնում էին եղւիւնները:

Գերմանական կայսր Լէօպոլդէ մեծ համակրանքով իւր պատրաստակոնութիւնն է յայտնում նախատելու հայոց ազատութեան գործին, բայց իւր կողմից կարծիք է յայտնում, որ առանց Մոսկովի ցարի թոյլատրութեան և օգնութեան այդ գործը ոչ կարելի է սկսել (Գերմանական զօրքերը Ռուսաստանի վրայով պիտի անցնէին Հայաստան) ոչ էլ յաջող հետեանքի հասցնել:

Համաձայն Լէօպոլդէ կայսրի կարծիքի, Իսրայէլ Օրին ճանապարհ է ընկնում Ռուսաստան Պետրոս Մեծի մօտ, տանելով իւր հեռ նրան կայսրի և Կուրֆիւրստի նամակները: Թէ Կուրֆիւրստը և թէ Կայսրը նամակներ են տալիս նաեւ հայ մեկիքներին:

Օրին յաջողվում է անցողական զիր ստանալ նաեւ Լեհաց թագաւորից և 1701 թ. յուլիսի 7-ին հասնում Մոսկվա:

* *

Եթէ Պետրոս Մեծը իւր համաձայնութիւնը տար, Կուրֆիւրստը իւր գնդերը Լեհաստանի և հարաւային Ռուսաստանի վրայով պիտի արեւելեան Հայաստան

միւս կողմից Պորթուգալական նաւերով Պարսից ծոցի Բենդեր-Սրաւ նաւահան-գասից զօրքեր պիտի ուղարկէր Պարսկաստանի մայրաքաղաք Սպահանի վրայ: Այդ միևնոյն ժամանակ Հայոց մեղիքները ծածուկ զինւորական պատրաստութիւններ պիտի տեսնէին և Եւրոպական զօրքերի հետ պիտի միանային, առաջնորդելով նրանց զէպի երկրի տիրապետութիւնը:

Ո՞վ գիտէ գուցէ Արևելքը, նոր, իւրատեսակ խաչակրաց արշաւանքի ականատես լինէր, եթէ միայն մի ուրիշ, Եւրոպայի համար աւելի կարևոր հարց չգար տակնու վրայ անելու այդ աշխարհի ամբողջ արևմուտքը — այդ Իսպանական թագի ժառանգութեան հարցն էր, որ ահեղ պատերազմների առիթ դառնալով, ամբողջովին կլանեց թէ Հայոց բարեկամ Կուրֆուրստի և թէ Գերմանական կայսրի զինւորական ոյժերը ու, իհարկէ, հայոց ազատութեան հարցը այդ կողմից դարձաւ բոլորովին անյուսալի:

Միւս կողմից Պետրոս Մեծը մեծ պիտի ընդունում է Իսրայէլ Օրիին, լսում ու հաւանում է նրա ասածներն ու ընդունում է նրա առաջարկութիւնները: մանաւանդ որ ինքն էլ մտադիր էր շուտ թէ ուշ, թէ աշխարհա-

կալական և թէ վաճառականական միտումներով գրաւել ու վերջնականապէս հաստատուել Կասպից ծովի արևմտեան ու հարաւային ափերում «անաէր, անտիրական ծովին» տէր կանգնել:

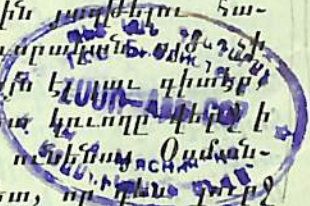
Բայց այստեղ էլ աննպաստ հանգամանքներ կային — Պետրոս Մեծը զբաղւած էր Շէշգական պատերազմներով, ուստի նա ստիպւած էր միայն ապագայի մասին յոյսեր տալ Օրիին:

Իսրայէլ Օրիի ծրագիրը աւելի համեստ էր ու սահմանափակ — Պարսից քրիստոնեաների հայերի և վրացիների ազատութիւնը, բայց Պետրոս Մեծին շատ ընդարձակ էր — նա զբոլում էր ամբողջ մերձաւոր արևելքը:

Պետրոս Մեծին դիմում էին ոչ միայն հայերն ու վրացիները այլ և Թուրքաց լծի տակ տառապող քրիստոնեաները — յոյները ու Բալկանեան պալեանները:

Պետրոս Մեծն էլ Իսրայէլ Օրիի նման շատ լաւ գիտէր, որ ժամանակակից Պարսկաստանին յաղթելու համար շատ մեծ զինարարական պահանջվում, բայց այն էլ լաւ գիտէր, որ Պարսկաստանի հետ կռուող զինվորի վերջոյ գործ պիտի ընդհանուրապէս զանա-կան պետութեան հետ, որ

20-57-595

երկիւղ ազդելու չափ գրական ոյժ ունէր իր մէջ:

Հարցուփորձի ժամանակ Իսրայէլ Օրին յայտնեց, որ Արեւելեան հայերը (զլիսաւորապէս Ղարաբաղի և Ղափանի) կարող կլինեն մօտ 116 հազար զինւորներ հանել: Այստեղ մի քիչ չափազանցութիւն կայ իհարկէ. դործի յաջողութեան համար Օրին մի քիչ թւերը աւելացնում էր, բայց եթէ աչքի առաջ ունենանք, որ ժողովրդական պատերազմներում մասնակցում են երկրի բոլոր չափահաս ոյժերը, ապա այդ թիւը կարող էր համապատասխան լինել իրականութեան: Վրացիները կարող էին տալ 30—40 հազար զինւորներ, ուրեմն Պարսկաստանի քրիստոնեաները կկարողանային մի ահագին բազմութիւն, մօտ 150 հազար կռուող զինւորներ տալ, իսկ պարսիկները պատերազմի դաշտ կարող էին ուղարկել, ամենաշուրջ դէպքում, այն էլ մի քանի ամիսներից յետոյ միայն, մօտ 38 հազար մարդ:

Հայաստանում այդ ժամանակ, Օրիի աւելով, միայն հինգ հաւ պարսիկ նահանգապետներ կային իրենց մի քանի հարիւր պահապան զօրքերով և եթէ առաջուց յայտնի լինէր թէ թագաւորը երբ է գալու իւր զօրքերով, հայերը

նախապէս կաշխատէին զբաւել Սրաքս գետի բոլոր անցքերը և այն ժամանակ ռաների, վրացիների, և հայերի մարտիկները, գրէթէ առանց զոհ տալու, մի տասը տասնհինգ օրւայ մէջ բոլորովին դուրս կքշէին պարսիկներին և կախապետէին բովանդակ երկրին:

Իսրայէլ Օրին Օսմանեան պետութեան վերաբերմամբ էլ շատ օպտիմիստ էր: Նրա կարծիքով, եթէ Օսմանցիները համարձակէին խառնել պատերազմին, ապա թագաւորը շատ մեծ դժւարութիւն չէր ունենայ Հայաստանի ու Անատոլիայի վրայով, շատ կարճ ժամանակում, յաղթական կերպով Կ. Պօլիս մտնել: Նա հաւատացւում էր, որ տեղական ժողովրդի մեծ մասը հայեր և յոյներ լինելով, գրկաբաց կընդունէին ռուսներին իբրեւ իրենց ազատարարների և ամեն կերպ կօգնէին նրանց:

Սակայն, ինչպէս ասացինք, Պետրոս Մեծը զբաղւած լինելով Շւէդական պատերազմներով, հնարաւորութիւն չունէր պարսկական արշաւանքը սկսելու:

Իսրայէլ Օրին անդադար աշխատելով Մոսկւիտում, միևնույն ժամանակ իւր յարաբերութիւնները շարունակում էր Գերմանիայի և Հայաստանի հետ: Նա

իւր աշխատութիւններէ հետեանքներէ մասին տեղեկութիւններ է հաղորդում Կուրֆուրիստին, Նազար Օրեխովիչ հայի միջնորդութեամբ, իսկ հայոց կաթողիկոսներին ու մեկիքներին Միւրօն Վասիլիչի միջոցաւ, որ Պետրոս Մեծի մօտ ծառայութիւնը վերջացրած մի մօսկովաբնակ զինւորական հայ էր:

Իսրայէլ Օրիի դրութիւնը չափազանց ծանր էր: Նա բաց աչքով տեսնում էր, որ թանգազին ժամանակը անցնում է իգուր, որ նրա բոլոր աշխատութիւնները թէ Եւրոպայում և Ռուսաստանում անցնում են բոլորովին անհետեանք:

Ո՞վ կարող էր երաշխաւորել, որ Պարսկաստանի անճար ու թոյլ դրութիւնը դեռ երկար կշարունակւէր, ինչպէս շահ Հուսէյնի ժամանակն էր, մինչև որ Եւրոպան կամ Ռուսաստանը յարմար ժամանակ գտնէին իրենց ուշադրութիւնը հայերի վրայ դարձնելու: Արդեօք մի օր շահ Հիւսէյնին չի փութարին մի աւելի խելացի, մի աւելի քաջ շահ, և անհնարին չի դարձնի երկրի ազատութեան գործը:

Օրիին տանջում էր նոյնպէս պարսկացիքը: Նրա գործունեայ հոգին կենդանի գործ էր պահանջում: Նա

խնդրում էր թագաւորից, որ իրեն թոյլ տան ֆրանսիական կարաբիններն օրինակով մի գունդ կազմել և մասնակցել պատերազմներում նրա թշնամիների դէմ:

Երբ Օրեխովիչը և Վասիլիւր վերադարձան իրենց ճանապարհորդութիւնից, նա խնդրեց թագաւորին, որ իրեն թոյլ տրւի արտասահման զնալու իւր ընտանիքի հետ տեսակցելու համար (Գերմանական Դիւսելդօրֆ քաղաքում էին նրա կինը և երկու որդիքը) և միեւնոյն ժամանակ վերջնականապէս իմանալու, թէ ի՞նչ ձևով ու չափով կցանկանային կայսրն ու Կուրֆիւրստը մասնակցել հայոց ազատութեան գործին:

Բացի դրանից Օրին խնդրում էր թագաւորից, որ իրեն զնդապետի աստիճան շնորհի, որ նա հեղինակութիւն ձեռք բերելով, աւելի հեշտութեամբ կարողանար ապագայ պատերազմի համար հարկաւոր օֆիցերներ, ինժեներներ, զինագործներ, արհեստաւորներ և այլն ձեռք բերել Եւրոպայում: Իսկ եթէ մինչև իւր վերադարձը դեռ Շէշդական պատերազմը շարունակւէր, այն ժամանակ Օրին մտադիր էր Պապի, Գերմանական կայսրի և Կուրֆիւրստի

կողմից արտակարգ դեսպանութեան թղթեր ձեռք բերելով, Պարսկաստան անցնել, երկիրն ու հանդամանքները տեղնուտեղը գործնականապէս ուսումնասիրելու, հայոց մելիքների հետ խորհրդակցելու և թէ իւր հետի մարդկանց երկրի ու նրա գիւղքերի, ճանապարհների հետ ծանօթացնելու համար։ Նա մտադիր էր նոյնպէս, կամաց կամաց, մարդիկ և ձիեր ուղարկել Ասորախան, որ այնտեղ իւր հաշուով մի առանձին հայկական, հազար մարդուց բաղկացած, ձիաւոր գունդ կազմի ապագայ պատերազմներին մասնակցելու համար և ընտրել ու ձեռքի տակ ունենալ հարկաւոր քանակութեամբ, երկիրը, նրա ճանապարհներն ու անցքերը ճանաչող և տեղական լեզուներին ծանօթ մարդիկ։

Պետրոս Մեծը հաւանութիւն է տալիս Իսրայէլ Օրիի ծրագրերին, ներում է նրան գնդապետի աստիճան, նամակներ է գրում գերմանական կայսրին, և Կուրֆիւրստին և յանձնելով նրան արձակում է Եւրոպայ 1704 փետրւար 10-ին։

* * *

Իսրայէլ Օրին յաջողեցնում է Եւրոպայում հայոց բարեկամ Կուրֆիւրստի

և եզլիաների օգնութեամբ Պապից, Յովսէփ I գերմանական կայսրից (Լէօպոլդի յաջորդը) և իրենից Կուրֆիւրստից նամակներ վերցնել Պարսից շահին յանձնելու և նշանակել նրանց կողմից արտակարգ դեսպան Շահի մօտ։

Այդ նամակներում Պապը և յիշեալ վեհապետները խնդրում էին Շահին, որ իրեն հպատակ քրիստոնէսներին հետ մարդասիրաբար վարել և Իսրայէլ Օրին ընդունի իրենց կողմից իբրեւ արտակարգ դեսպան։

Եւրոպայում իւր բոլոր պատրաստութիւնները տեսնելուց յետոյ Իսրայէլ Օրին վերադառնում է Մոսկվա։ Եւրոպայում և յատուկ Ամստերդամ քաղաքում, ուր այն ժամանակ գլխաւորապէս կենդրոնացած էին հայ վաճառականները, Իսրայէլ Օրին, ըստ երևոյթիւն, գրամական օժանդակութիւն էր ստանում իւր գործի համար և բարոյապէս խրախուսւում։ Ի միջի այլոց նա գնել էր 15—20 հազար բուրլու գէնքեր, համասպասներ, և այլ զինւորական պարագաներ իւր ծրագրած գունդը կազմելու համար և իւր հետ վերցրել էր նոյնպէս 50 հոգի զինւորութեան արհեստին ծանօթ ամեն տեսակ, զանազան ազգերից մարդիկ, իւր նպատակների համար։

Նախ քան Պարսկաստան անցնելը, Իսրայէլ Օրին բարեխօսում է Պետրոս Մեծի առաջ, որ նա Մոսկվայում ազգային վրացական արքայազն Արշիլին վրաստան արձակի և Պարսից շահից մի թղթով պահանջի, որ նա Արշիլին վերադարձնի իւր արքայական իրաւունքները. նա այս բանը անհրաժեշտ էր համարում, որ վրացիներն էլ հնաւորութիւն ունենան հարկաւոր պատրաստութիւնները տեսնել, ապագայ պատերազմների համար:

Պետրոս Մեծը մեծ յօժարութեամբ ու պատրաստականութեամբ տալիս է Օրիին բոլոր նրա ցանկացած թղթերը և նշանակում է իւր կողմից էլ արտակարգ զեսպան Պարսկաստան զնալու համար և մի առանձին թագաւորական հրովարտակով հրամայում է, որ նրան տան Մոսկվայից մինչև Նիժնի և Աստրախան, Աստրախանից էլ մինչև Նիզովի նաւահանգիստը պետական նաւեր և հարկաւոր մարդիկ, որ նա առանց նեղութեան Պարսկաստան անցնի:

Եւ այդպիսով Իսրայէլ Օրին անցնում է Պարսկաստան (1707-ին) Պապի, Գերմանական կայսրի, Պֆալցի Կուրֆիւրստի և որ ամենից գլխաւորն է, Ռուսաց թագաւոր Պետոս Մեծի թղ-

թերով և նրանց կողմից իբրեւ արտակարգ զեսպան:

Իսկապէս զարմանալի անսպառ է Իսրայէլ Օրիի եռանդը, ընդարձակ է նրա քաղաքական տեսութեան հորիզոնը և ժամանակակից իրերի և գրութիւնների հասկացողութիւնը, նոյնպէս անձնագոհութիւնն ու անշահասիրութիւնը: Թողած թէ սեպհական ընտանիքը, թէ անձնական գործերը, իբրեւ ազատութեան մի անձնագոհ առաքեալ, տասնեակ տարիներով, աստանդական զեւերում է օտար երկրներում, ամբողջ եւրոպան, Ռուսաստանը, Թիւրքիան և Պարսկաստանը ռանատակ տալով, անզաւար ու անխոնջ աշխատում է, ամեն տեսակ կոմբինացիաներ է կազմում, որ իւր ազգի փրկութեան գործը առաջանի, մի տեսակ պոլիս բերի:

Պարզ բան է, որ բոլոր այս երթիւկութիւնների ու ահապին պատրաստութիւնների համեմատ և մեծամեծ ծախսեր կապահանջէին, բայց նա հրաժարւելով հայ մեկիքների կողմից առաջարկած դրամական օժանդակութիւնից, իւր Դիւսելզօրֆում ունեցած տները ծախեց, հարկաւոր ծախսերը կատարելու համար:

Բայց, ափսոս, որ թէ արտաքին հանգամանքները և թէ մեր ներքին ազ-

գային գործերը բոլորովին աննպաստ էին, միշտ հակառակ էին դասաւորուում և հայրենասէր Օրիի բոլոր աշխատանքները ի գերե հանում:

* *

Իսրայէլ Օրիի բազմամարդ գեսպանութեան հանդիսաւոր մուտքը Պարսկաստան հափազանց մեծ ազդեցութիւն գործեց:

Շամախու պարսիկ թանը, (Շամախին այն ժամանակ Կովկասի ամենաբազմամարդ, ամենահարուստ քաղաքն էր իւր ծաղկած առեւտրական արդիւնաւորութեամբ) լուր ուղարկեց Շահ Հուսէյնին, որ այնտեղ է ժամանել Մոսկովի Յարի գեսպանը, որ միեւնոյն ժամանակ նամակներ ունի նաև Պապից և Գերմանական կայսրից և թէ նա իւր հետ շատ աւելի մեծ շքախումբ է բերել, քան թէ առհասարակ ընդունւած է այգալիսի դէպքերում:

Դրա հետ իմիասին լուր տարածեց, որ գեսպանը պարսկաստանցի հայ է, որ նա հայոց հին թագաւորների սերունդ է, որ նա միտք ունի Պարսկաստանից քշել տալ բոլոր միսիօնարներին և այլն:

Այս լուրերը մեծ շփոթութեան մէջ ձգեցին Շահ Հուսէյնին և նրա մերձա-

ւորներին: Սպահանում նստած Լիւդովիկոս XIV-ի Ֆրանսիացի դեսպանն էլ միւս կողմից էր կրակի վրայ իւղ ածում (Ֆրանսիան և Գերմանիան պատերազմում էին իսկ Օրին գեսպան էր համարւում և Գերմանական կայսրի կողմից): Նա ամէն կերպ աշխատում էր սեւցնել Օրիին Շահ Հուսէյնի առաջ: Նա հաւատացնում էր, որ Իսրայէլ Օրին Պարսկաստանի համար մի շատ վտանգաւոր մարդ է, որ նրա թէ Պապից և թէ Եւրոպական վեհապետներից բերած նամակներն ու թղթերը կեղծ են և որ ամենից գլխաւորն է, Իսրայէլ Օրին աշխատում է Ռուսաստանի և Եւրոպական այլ պետութիւններին օգնութեամբ վերականգնել Հայոց թագաւորութիւնը և ինքն էլ թագաւոր դառնալ: Դրան իբրև ապացոյց բերում էր և այն, որ եթէ նրա Israel Ori անւան տառերը տեղափոխենք il sera roi Ֆրանսէրէն խօսքերը կըստանանք, որ նշանակում է—նա թագաւոր կլինի:

Իսրայէլ Օրիի վտանգաւորութեան և նրա միջոցով ուսու կառավարութեան քաղաքական ինտրիգների վրայ մատնացոյց էր անում և Աւգանական իշխան Միր-Վեյսը:

Դրանք, և դրանց նման մի կարգ մար-

գիւղ աշխատում էին և խորհուրդ տալիս Շահին, որ Իսրայէլ Օրին չընդունի իբրև գեսպան, այլ՝ ընդհակառակը, հրամայի, որ իւր երկրի սահմաններէց հեռացնեն նրան:

Բայց Շահ Հոսէյինը, որքան էլ կատկածէր, ստիպւած էր Իսրայէլ Օրին ընդունել բոլոր իւր գեսպանական պատիւներով, հակառակ գէպքում նա անպատւած կլինէր մի այնպիսի հզօր թագաւորի, ինչպիսին էր Պետրոս Մեծը:

Բայց Իսրայէլ Օրիի Սպահան գնալը, ըստ երեւոյթին, մի ձեւական բան էր, նա այնտեղ կատարելէք շատ գործ չէր կարող ունենալ. ուստի նա այնտեղ մնում է միայն մի երկու ամիս, իսկ մնացած բոլոր ժամանակը անց է կացնում Շամախում, հայկական կենտրոնի մի կենտրոնում, բոլորովին մօտիկ Հայոց մելիքներին և Գանձասարի կաթուղիկականներին:

Մօտ երեք տարի մնալով Շամախում, Իսրայէլ Օրին, ենթադրելի է, որ ինչ որ բանակցութիւններ ու նախնական պատրաստութիւններ ունէր կատարելու մելիքների և հայոց հոգևորականութեան հետ, լիովին կատարեց:

Թէ ինչ գիւրք ու զօրութիւն ունէր

Իսրայէլ Օրին Շամախում, այդ ցոյց է տալիս այն հանգամանքը, որ մի խռովութեան ժամանակ այդ քաղաքում, երբ նա ստիպւած էր իր մարդիկներին գինել, հրամայեց լցրած, կազմ ու պատրաստ պահեն և 12 թնգանութներ... X

Վերջացնելով իւր միտտիան Պարսկաստանում, Իսրայէլ Օրին, 17 10 թւին սկսեց պատրաստութիւններ աւանել Ռուսաստան անցնելու: Վերադառնալու համար նա ուսւ կառավարութիւնից համար չորս հատ նաւ, որովհետև նա, խնդրեց չորս հատ նաւ, որովհետև նա, բացի իւր մարդկանցից, պիտի իր հետ վերցնէր և 60 հայեր, հմուտ մետաքսագործութեան արհեստին, նոյնպէս և 26 հակ հում մետաքս, ապագայ մետաքսեղենի գործարարի համար, որ Պետրոս Մեծը մտադիր էր հիմնել տալ Մոսկվայում:

Բացի դրանից նա գնել էր 31 ընտիր դարաբաղի և արաբական ձիեր, պարսկական մրգեղէն, արևելեան զանազան ապրանքներ ու տեղական զանազան ընտիր տեսակի գինիներ թագաւորին և նրա մեծամեծներին ընծայելու համար: Բայց կառավարութիւնը, ելու համար, հնարաւոր գտաւ փոխանակ չորսի, հնարաւոր գտաւ ուղարկել նրան միայն երկու նաւ, ուս-

✓ տի Իսրայէլ Օրին ստիպւեց ձիերը ցամաքային ճանապարհով Ասորախան ուղարկել և փոխանակ 60 մարդու միտին 12 հոգի մետաքսագործներ վերցնել իր հետ: Սակայն նաւերից միայն մինը, որ մէջ տեղաւորւած էին ապրանքների մեծ մասը և նրա հետ եղած մարդիկ, յաջողութեամբ Ասորախան հասաւ, իսկ միւսը, որի մէջ ի միջի այլոց և ինքն Օրին էր, սաստիկ քամուց և ալեկոծութիւնից յետ յետ մղւեց գէպի կովկասեան ափերը, ջարդւեց, ապրանքների մեծ մասը փչացաւ, և ինքն էլ Իսրայէլ Օրին, հազիւ հազ ազատւած, ստիպւած էր նորից Նիզովի նաւահանգիստը վերադառնալ և այնտեղ ձմեռել:

Այս անյաջող ճանապարհորդութիւնը օրհասական նշանակութիւն ունեցաւ Իսրայէլ Օրիի և նրա գործի ընթացքի վրայ: Ասորախանում, տեղական վոյեւոդան, կազանի գուբերնատոր Ապրակսինի գիտութեամբ, գրաւեց նրա բոլոր ապրանքները և ձիերը որպէս կօնտրաբանդ, մաքսը չվճարւած արտասահմանեան ապրանք: Բացի սրանից նրա շքախմբի մարդիկը Ասորախանում մնալով առանց կանոնաւոր ուճակի և ապրուստի միջոցների, սկսեցին

տրանջալ և անբաւականութիւններ յայտնել:

Հետեւեալ 1711 թ. ամառը Իսրայէլ Օրին շտապեց Ասորախան իւր գործերը կարգի բերելու, բայց այնտեղ անակնկալ կերպով հիւանդացաւ ու մեռաւ (Միհաս վարդապետի ասելով թունաւորւեց):

Իսրայէլ Օրիի հետ Ասորախան էր եկել Գանձասարի հայոց կաթողիկոս Նսային, իւր երկու եպիսկոպոսների հետ, որ մտադիր էր անձամբ Մոսկվա գնալ թագաւորի մօտ Հայոց գործի մասին խնդրելու, բայց Իսրայէլ Օրիի մահը և տեղական իշխանութիւնների անհիւրընկալ վերաբերմունքը ստիպում են նրան, իւր սիրելի Օրիին թաղելուց յետոյ, կոտրւած սրտով վերադառնալ իւր Գանձասարի վանքը:

Իսրայէլ Օրիի հետ, իսկապէս առած, թաղում է և նրա սկսած, նրա կեանքի միակ նպատակ դարձած, Հայաստանի ազատութեան գործը:

* * *

Որքան էլ մի ազգի պատմութեան ընթացքը կախւած է զանազան ներքին և արտաքին, աշխարհագրական, տնտեսական, սոցիալական, կրօնական, ազգային և այլն և այլն բարդ պատճառ-

ներից, բայց արտաքոյ կարգի ընդունակ, տաղանդաւոր, երկաթէ կամքի տէր առանձին անհատներն էլ, իրենց կարգին, ահագին, վճռողական նշանակութիւն են ունենում պատմութեան այս կամ այն ընթացքի վրայ:

Տէք իւր ժամանակին հայ ազգին մի երկու իրար յաջորդող, ուժեղ կամքի տէր, թէկուզ բռնակալ, ինքնակալներ, որ մեր նախարարների բաժան ոյժերը այսպէս կամ այնպէս, զօռով թէ խաթրով, միացնել կարողանային և մենք այսօր կունենայինք մի ազգ, նկան ֆրանսիացիներին կամ գերմանականին թէ իւր թւով թէ հզօրութեամբ և գուցէ թէ, նոյն իսկ կոչուրայով: Եւ ընդհակառակը խլէք Ռուսաստանից նրա Կալիտաներին, Գրօգնիններին, Պետրոս Մեծին, Եկատերինա Բ-ին, և Ռուսաստանը այսօր կլինէր մի Պարսկաստան, մի Թիւրքիայ, կամ մի այլ արեւելեան աննշան ու թուրակազմ պետութիւն:

Իսրայէլ Օրին մի այդպիսի արտասովոր կամքի ու գործունէութեան տէր անձնաւորութիւն էր, որ մի առժամանակ փայլեց հայ դժգոյն հօրիզոնում ու սլացաւ, անցաւ, անցաւ համարեայ անհետ: Իսրայէլ Օրին իւր երկաթէ կամքով, իւր տոկուն ու յամառ գոր-

ծունէութեամբ, գուցէ, հայ պատմական ճակատագրի վրայ մի վճռակոն ազդեցութիւն ունենար, եթէ միայն փոխանակ տարիներով դեգերելու եւրոպական այս ու այն երկիրը, մաշէլու այս ու այն արքունիքների շեմքերը, Ֆրանսիայում գլխւորական ուսումնարանները, իւրացնելուց յետոյ, ուղղակի իւր հայրենիքը վերադառնար և Ֆրանսիականի օրինակով կազմակերպելով հայ մեղիքների գնդերը, գործի դիմէր. բայց նա այդ չարեց: Օտարների օգնութեամբ սեպհական անկախ հայրենիք կազմելու հիպնոզը յաղթող հանդիսացաւ և Իսրայէլ Օրին իւր բոլոր պատրաստութեամբ չկարողացաւ տալ հային այն, ինչ որ կարելի էր նրանից սպասել:

* * *

Սրանով մենք վերջացրինք մեր ասելիքը Իսրայէլ Օրի մասին: Մեզ մնում է մի երկու խօսք էլ ասել այն անցքերի մասին, որոնք ուղղակի կամ կողմնակի կերպով կապած են Իսրայէլ Օրի գործունէութեան հետ:

Իսրայէլ Օրի մահից յետոյ նրան փոխարինում է նրա օգնական Մինաս վարդապետ Տիգրանեանը, որ յետոյ Եսայի կաթուղիկոսի կողմից վար-

Նա մօտ 100 հազար զօրքով անարգել անցնում է և տիրապետում Պարսից երկրներին, հասնում է մինչև Դերբենտ և 1722 թվին օգոստոս 23-ին տիրում է այդ նշանաւոր քաղաքին, որ բոլոր դարերի ընթացքում բովանդակ կովկասի դուռն է համարւել:

Պետրոս Մեծի բանակումն էր գլխավորում և Մինաս վարդապետը:

Գանձասարի հայոց կաթողիկոս Եսային և վրաց թագաւոր Վախթանգը մշտական յարաբերութեան մէջ էին Պետրոս Մեծի հետ և տեղեակ բոլոր անցքերին, անցուղարձին. ուստի նրանք, կաթողիկոսն ու Վախթանգը, հայոց ու վրաց միացած զօրքով (40000) սպասում էին Գանձակ քաղաքի մօտ, որ եկող ռուս զօրքի հետ միանան առաջ գնալու:

Կովկասեան քրիստոնէութիւնը հրեճւանքի մէջ էր, բոլորը համարում էին որ հասել է արդէն փրկութեան ժամը և մահմետականութեան երկար դարերի ծանր լուծը ջախջախւել: Բայց մի բոլորովին պատահական իրողութիւն տակն ու վրայ արեց իրերի ընթացքը և խորտակեց քրիստոնեաների, գրէթէ կիսով չափ արդէն իրականացած յոյսը:

Աստրախանից նաւերով սպասւում էին թէ 100 հազար զօրքերի պաշարե-

ղէնը և թէ 30 հազար ձիերի կերը, բայց նաւերը փթած լինելով ճանապարհին խորտակւեցին և բանակում թէ զինւորները և թէ ձիերը մնացին առանց պաշարեղէնի: Միւս կողմից էլ ամառայ անտվոր շրջերը չափազանց նեղացնում էին զինւորներին և մեծ կոտորած անում ձիերի մէջ. այնպէս որ Պետրոս Մեծը ստիպւած էր արշաւանքը դադարեցնել և հարկաւոր չափով բերդապահ զօրքեր թողնելով Դերբենտ, վերադառնում է Աստրախան և այնտեղից էլ շտապում Մօսկվա:

Պետրոս Մեծի հեռանալուց յետոյ հայ և վրացի միացած զօրքերը մնացին զարհուրելի յուսահատ դրութեան մէջ: Շրջապատւած թշնամի մահմետական տարրերով ու պետութիւններով:

Քառասուն հազարը, որ մօտաւորապէս կազմում էր քրիստոնեայ զինւորների թիւը, այնքան էլ մի փոքր ոյժ չէ, եթէ միայն թշնամին պարսիկը լինէր, բայց բանը հէնց այն է, որ նրանք Օսմանեան հզօր պետութեան հետ պիտի գործ ունենային, որ իրեն ժառանգ էր յայտարարել կործանող պարսից պետութեան անտէր մնացած երկրներին: Օսմանեան մի հզօր բանակ եկաւ և առանց այլևայլութեան տիրեց Վրաս-

տանին: Վրաստանի դժբախդ թագաւոր Վախթանգը, որ մեր հայերի նման օտարների օգնութիւնով էր ուզում անկախ հայրենիք ստեղծել յաղթելով Օսմանցիներից, ստիպւած եղաւ Ռուսաստան գաղթել:

Մոսկվայում եղած ժամանակ նա դառնապէս գանգատուում ու նախատում էր ռուսներին իրենց անազնիւ ու նենգաւոր քաղաքականութեան համար դէպի Կովկասեան քրիստոնէութիւնը*):

Տիրելով Վրաստանին, Օսմանցիք երկու հակառակ կողմից, հիւսիսից և հարաւից իրենց ոյժերը ուղղեցին Ղարաբաղի և Ղափանի (Սիւնիք) վրայ:

Հայերը դեռ երկար տարիներ յոյսները չէին կտրում, որ մեծ քրիստոնէ-

*) Ծանօթութիւն: Վախթանգ VI վրաց ամենալաւ, ամենազնիւ թագաւորներից մինն էր, որ հաւասարապէս սիրում էր և հայերին: Նա մեռաւ Մոսկվայում և բերեց Աստրախան, թաղեց ռուսաց մայր եկեղեցում: Այդպիսով Իսրայէլ Օրին և թագաւոր Վախթանգը, հայոց և վրաց սղատութեան երկու անգուգական գործիչները թաղւած են Աստրախանում: մինը ռուսաց մայր եկեղեցում, իսկ միւսը հայոց ս. Կատարինէ եկեղեցու բակում: Աստրախանում, Հայոց Պօղոս-Պետրոս եկեղեցու բակում է թաղւած և Մինաս Վարդապետ Տիգրանեանցը:

եայ պետութիւն Ռուսաստանը, այնքան յուսադրական խօստումներից յետոյ, իրենց օգնութեան կ'հասնի: Բայց ի զուր: Հայերը եթէ իրենց հաշիւներն ունէին, իրեն հաշիւներն ունէր և Պետրոս Մեծը: Հայերը երազում էին ռուսաց ոյժով անկախ Հայաստան ստեղծել, իսկ Պետրոս Մեծը ցանկանում էր հայոց ոյժերով իր նոր տիրապետած Կասպիական երկրներում, վաճառականութիւնն ու արդիւնագործութիւնը ծաղկեցնել, գաղթեցնելով նրանց այդ երկրները, բայց հայերը չգաւաճանելիւրենց հայրենիքին, չթողեցին նրան:

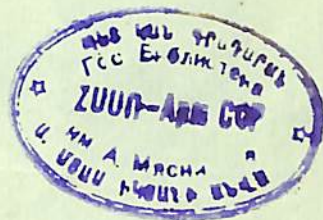
Պրուտի ու Դեբբենտի անյաջող փորձերը մի կողմից, հիւսիսային, շուրջ Բալտիկեան նոր նւաճած ընդարձակ երկրների բարեկարգութեան հոգսերը միւս կողմից, ըստ երևոյթին, Պետրոս Մեծին ստիպել էին հրաժարուել իւր արեւելեան աշխարհակալական ընդարձակ ծրագրերից, բաւականանալ դիպլոմատիկական խաղաղ ճանապարհով ձեռք բերած Կասպիական երկրներով: (Կասպից ծովի բոլոր արեւմտեան և հարաւային ափերը) թէև միւս կողմից էլ դեռ չէր դադարում տեղական քրիստոնէաներին յուսադրելուց ապագայի վերաբերմամբ:

Սակայն ինչպէս ասացինք, հայերը

դեռ երկար յոյսները չէին կտրում որ Պետրոս Մեծը մի օր իրենց օգնութեան կհասնի: Գանձակի մօտից հեռանալով նրանք Ղարաբաղի սարերում հաստատեցին երկու մշտական բանակ — Սղնախ (ՇԵՎԵ), Մեծ Սղնախ, և փոքր Սղնախ. մի մեծ բանակ էլ կազմւեց Ղափանում (Սիւնիք): Հայոց երեք բանակները, որ ունէին իրենց աւելի մանր տեղական ճիւղաւորութիւնները, իրենց, թւով մօտ 30—50 հազար մարտիկներով, երկար ժամանակ դիմադրում էին Օսմանեան կազմակերպւած բանակներին, առաջինները իշխան Մելիք-Աւանի, եսայի կաթուղիկոսի, և այլ իշխանների առաջնորդութեամբ, իսկ երրորդը քաջ զօրավար Դավիթ-Բէգի, նորոգ խոյնալէս քաջարի սպարապետ Մելիքաբեկ Տէր Աւետիք քահանայ — զօրապետի առաջնորդութեամբ:

Եւ իհարկէ յաջող դիմադրութիւնները շարունակւում էին մինչև 1728 թիւը, երբ միաժամանակ մեռնում են Ղափանի լեռների առիւծ Դավիթ-Բէգը և Հայոց ազատութեան մեծ գործիչ և ղեկավար Գանձասարի եսայի կաթուղիկոսը և այնուհետև Ղարաբաղի և Սիւնիքի հայութիւնը թէև քաղաքականապէս ստիպւած է լինում տեղի տալ ու ընկճւել բարբարոս Իսլամի

թւական անհամեմատ մեծութեան հանդէպ, բայց շարունակւում է իւր սրբաւորւմ անշէջ պահել անվեհեր լեռնցու արիասիրտ ազատական հոգին ու երկրի կիսանախա զրութիւնը, մինչև որ ռուսները ուղիղ մի դար յետոյ, վերջնականապէս խորաակեցին Իսլամի դարևոր բռնութիւնը, հաստատելով նրա աւերակների վրայ մի նոր կեանք, որ բերում էր իւր հետ ապագայ ազատութեան, եղբայրութեան և հաւասարութեան մեծ զբաւականներ և որոնց իրական թագաւորութեանը անհամբեր սպասում ենք:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0412613

unh.
9/10

8177